

Н.М. КУШЛАКОВА

УДК 930 (061)

ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСЬКОГО ГУРТКА ІНЖЕНЕРІВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО РАЙОНУ (1911-1916 РР.)

Досліджено вперше науково-технічну, громадську та видавничу діяльність Товариського гуртка інженерів Катеринославського району (ТГІКр). Проаналізовано напрями та основні етапи діяльності гуртка за період 1911-1916 рр. З'ясовано значення та внесок ТГІКр в розвиток техніки та інших галузей господарства Катеринославщини в зазначений період.

Ключові слова: Товариський гурток інженерів Катеринославського району (ТГІКр), інженер, техніка, промисловість, інженерно-технічна інтелігенція.

Исследована впервые научно-техническая, общественная и издательская деятельность Товарищеского кружка инженеров Екатеринославского района (ТКИЕр). Проанализированы направления и основные этапы деятельности кружка в период 1911-1916 гг. Установлено значение и вклад ТКИЕр в развитие техники и других отраслей хозяйства Екатеринославщины в исследуемый период.

Ключевые слова: Товарищеский кружок инженеров Екатеринославского района (ТКИЕр), инженер, техника, промышленность, инженерно-техническая интеллигенция.

Scientific and technical, public and publishing activity of the engineers club of Ekaterinoslav county (ECEC) is investigated for the first time. Directions and the basic stages of the club's activity are analysed through 1911-1916. Value and contribution of ECEC to the development of technics and other branches of economy Ekaterinoslav county during the researched period is established.

Key words: Engineers club of Ekaterinoslav county (ECEC), the engineer, technics, industry, nonproduction intelligency.

В період активного розвитку різних галузей промисловості, транспорту й інших галузей економіки будь-якої держави провідну роль в цьому процесі відіграє інженерна діяльність. Така ситуація спостерігалась у вітчизняній економіці в кінці XIX – на початку XX ст., коли промислове виробництво потребувало великої кількості інженерних і технічних кадрів: гірничих та цивільних інженерів, інженерів шляхів сполучення й т. ін. У зазначений період відбувається розвиток південного регіону Російської імперії,

особливо Харківської та Катеринославської губернії, де було сконцентровано підприємства вугільної (Донбас) та залізорудної й металургійної (Кривбас) промисловості. Тому абсолютно закономірно Харків та Катеринослав стали головними центрами зосередження інженерної інтелігенції Півдня Росії наприкінці XIX ст. Важливу роль в цьому процесі відігравали й вищі технічні навчальні заклади цих міст: Харківський технологічний інститут імператора Олександра III (1885 р.) та

Катеринославське вище гірниче училище (1899 р.). Найбільш активні й творчі представники інженерної еліти приймали участь в роботі різноманітних науково-технічних об'єднань, які виникали в пореформеній Російській імперії.

Так, у Катеринославі на початку ХХ століття успішно працювала низка технічних товариств: Катеринославське відділення Імператорського Російського технічного товариства (КВ ІРТТ, 1892 р. заснування) [14, 17], Товариський гурток інженерів Катеринославського району (ТГІКр, 1909 р.) [9], Товариство маркшейдерів півдня Росії (ТМІПР, 1913 р.), Товариство інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище (ТІКВГУ, 1911 р.) й ін.

Історія створення, відкриття та діяльності науково-технічних товариств завжди була в центрі уваги багатьох вчених. Дослідженню цих питань присвячені праці відомих науковців Т.П. Демченко, В.С. Савчука, М.Г. Філіппова [5; 13-16; 20] та подальші роботи сучасних дослідників. – Г.Л. Звонкової, Н.М. Кушлакової, О.О. Пилипчук, П.О. Чернобая та ін. [6; 8; 11; 22; 23].

Але наукові та науково-технічні товариства були не єдиною формою організації науково-технічної інтелігенції в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Зокрема, серед випускників вищих навчальних закладів були популярними науково-технічні гуртки. Так, випускники Санкт-Петербурзького технологічного інституту (СТІ), що проживали у Катеринославі, організувались у Товариський гурток інженерів Катеринославського району (ТГІКр), який розпочав свою діяльність у 1909 р. Щодо відкриття та функціонування ТГІ Катеринославщини в історіографічній літературі зустрічаються лише праці, в яких присутні згадки про існування Товариського гуртка інженерів Катеринославського району або фрагментарні дані, як наприклад в праці П.Г. Рубіна [13]. Виняток становить лише праця автора, присвячена історії створення, відкриття та першим рокам діяльності цього інженерного об'єднання [9].

Метою даної роботи стало дослідження науково-технічної, громадської та видавничої діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району в період 1911–1916 рр. Предметом дослідження, результати якого викладено в даній праці, стало з'ясування основних етапів та напрямів діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району в означений період.

Ідея створення гуртка виникла в середовищі випускників СТІ на традиційному святковому обіді з приводу річниці рідного навчального закладу 28 листопада 1908 р., а вже 18 січня 1909 р. відбулись перші організаційні збори Товариського гуртка інженерів Катеринославського району, де було обрано тимчасове Бюро з п'яти осіб (П.Г. Ільїнський, Г.М. Степаненко, А.Ф. Родзевич-Білевич, К.Г. Шпельгі, О.І. Мюнцер), а пізніше склад Бюро доповнили ще шістьма особами (М.М. Ільїн, О.І. Сахаров, М.С. Глікман, Й.О. Сегал, О.М. Горохов, В.Ф. Островський). Головою гуртка одногосно було обрано Г.М. Степаненка, а секретарем – О.М. Горохова.

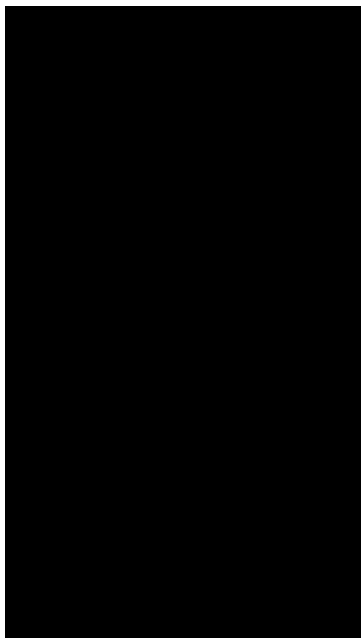
Роль особистості в історії взагалі вже ні в кого не викликає сумнівів. Значною вона була і в даному випадку. Підтвердженням цієї думки може слугувати діяльність Георгія Макаровича Степаненка в Товариському гуртку інженерів Катеринославського району та його вплив на діяльність гуртка в цілому.

Г.М. Степаненко – видатний вітчизняний інженер шляхів сполучення. Народився в 1866 р. в багатодітній сім'ї дрібного чиновника, яка проживала в м. Кременчук Полтавської губернії.

Початкову технічну освіту одержав у реальному училищі Кременчука, продовжив навчання в Петербурзькому практичному технологічному інституті, який закінчив у 1888 р. Важкий матеріальний стан сім'ї примусив Георгія Макаровича ще під час навчання самостійно заробляти гроші на життя, займаючись будь-якою можливою роботою – це й проведення приватних уроків, й робота поденним робітником, помічником

машиніста, машиністом та майстром в залізничних майстернях.

Починаючи з 1890 р. Г.М. Степаненко працює за фахом – інженером на російських

залізницях, обіймаючи різні посади: помічник начальника та начальник ділянки на Лозово-Севастопольській, Рязансько-Уральській та Катерининській залізницях.

Георгій Макарович, працюючи на залізницях, паралельно читає лекції з технології металів у Катеринославському вищому гірничому училищі, виступає технічним консультантом, а також багато часу відводить для активної діяльності в науково-технічних товариствах м. Катеринослава: є дійсним членом Катеринославського відділення ІРТТ та головою знову створеного Товариського гуртка інженерів Катеринославського району [18].

Про життєвий шлях та науково-технічну діяльність Г.М. Степаненка в сучасній історіографічній літературі можна знайти різноманітну інформацію, але в жодному з джерел відсутні факти про його діяльність в Товариському гуртку інженерів Катеринославського району. Практично єдиним джерелом інформації щодо означеного питання стали віднайдені в процесі

наукового пошуку протоколи засідань та річні звіти про діяльність ТГКр [2-4, 19, 20].

В першому засіданні, як зазначалось вище, було обрано склад Бюро гуртка, а також визначено основні завдання, напрями діяльності та мету Товариського гуртка інженерів. В 1909 р. ТГКр розпочав свою діяльність, зважаючи на поставлену мету – об'єднання інженерів для дружнього і наукового спілкування.

Виходячи зі знайдених на сьогодні документів, діяльність ТГКр умовно можна розділити на три етапи: I – заснування та початок діяльності (1908-1910 рр.); II – діяльність в період 1911 – перше півріччя 1914 рр.; III – діяльність у роки Першої світової війни (1914–1916 рр.).

Перший період діяльності вже висвітлено й всебічно проаналізовано [9], тому в даній роботі ми лише оглядово згадаємо основні події та факти з історії створення ТГКр, щоб відтворити цілісну картину діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району.

Отже, Товариський гурток розпочав свою діяльність 18.01.1909 р., маючи на меті, в першу чергу, об'єднання інженерів для дружнього і наукового спілкування. Виникнувши як гурток випускників Санкт-Петербурзького технологічного інституту, що проживали в Катеринославському районі, за короткий час ТГКр став одним із значних осередків науково-технічної інтелігенції на початку ХХ ст. на півдні Російської імперії. Вже протягом першого року існування до складу Товариського гуртка інженерів увійшло 135 осіб, серед яких переважно більшість (понад 80%) склали інженери різної спеціалізації (гірничі, цивільні, військові, рудничні, інженери шляхів сполучення, технологи, механіки, будівельники, хіміки, металурги тощо) [20].

Як наголошувалось вище, в цей період у Катеринославі вже більше 15 років функціонувало інше об'єднання представників технічної інтелігенції – Катеринославське відділення Імператорського Російського технічного

товариства. Тому значну кількість членів гуртка склали інженери, які входили до складу обох науково-технічних об'єднань Катеринославщини, серед них Є.В. Абаза (інженер-технолог), Д.М. Бенешевич (гірничий інженер), О.Ф. Булацель (інженер шляхів сполучення), М.В. Буйницький (інженер-технолог), В.О. Гуськов (гірничий інженер), А.С. Гутовський (інженер механік) та інші [20, с. 9–19].

В період становлення діяльність Гуртка було зосереджено на вирішенні поточних проблем інженерної діяльності, читанні та обговоренні доповідей науково-технічної проблематики, проведенні публічних лекцій з актуальних і популярних питань: сучасний стан авіації, розвиток людського пізнання, загальна фізіологія та гігієна тощо.

Але, в першу чергу, це все ж був гурток в широкому розумінні цього слова, тому й діяльність його мала свої особливості, однією з яких було традиційне проведення колективних сімейних заходів: вечори з концертною програмою, танцями та дружньою вечерею, низка екскурсій для всіх бажаючих на Дніпровський металургійний завод, в Кайдаки для ознайомлення зі спорудами міського водогону, в Одесу на художньо-промислову виставку, з екскурсією у Миколаїв на Суднобудівний та Чорноморський заводи.

Гідним завершенням діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району в першому періоді стала участь у роботі «Південно-Російської обласної промислової, сільськогосподарської й кустарної виставки», яка проводилась протягом червня-вересня 1910 р. у місті Катеринославі. В засіданні 7 листопада 1909 р. за пропозицією Бюро було піднято питання про облаштування під час проведення виставки технічного з'їзду. За ініціативою Гуртка та при активній підтримці Катеринославського відділення Російського технічного товариства у Катеринославі з 1 до 7 вересня 1910 р. з успіхом пройшов Перший всеросійський З'їзд діячів з гірничої справи, металургії та машинобудування [19, с. 6–8].

На другому етапі діяльності у періоді 1911 р. – перше півріччя 1914 рр. Товариський гурток інженерів Катеринославського району продовжував розвиватись і розширювати межі своєї діяльності. Склад Гуртка збільшився зі 185 осіб (станом на 04.09. 1910 р.) до 200 членів (на 26.10.1913 р.), з яких інженери м. Катеринослава склали 170 осіб, а з інших міст – 30 осіб.

Саме в цей час ТГКр розпочинає свою видавничу діяльність, початок якої мав особливості й відрізнявся від аналогічної діяльності науково-технічних товариств: в 1912 р. в засіданні загальних зборів було прийнято рішення про видання на кошти гуртка лекцій проф. П.Г. Рубіна (першої частини книги) «О горючих материалах, как источнике тепловой энергии для промышленных целей», прочитаних в поточному році. Таке рішення не було випадковим, бо курс лекцій Павла Германовича отримав найвищу оцінку спеціалістів, серед яких був і Г.М. Степаненко, відгук якого знаходимо в протоколі засідання загальних зборів від 02. 11.1913 р.: «Председатель говорил об удовольствии, которое он испытал, при посещении лекций проф. П.Г. Рубина, так талантливо сумевшего в 7 лекциях подробно и стройно развить большую тему. Выпуском лекций в свет проф. Рубин завещает продолжение намеченного дела...» [2, с. 10].

Книга мала успіх й стала дуже популярною серед фахівців, тому на початку 1913 р. світ побачила вже друга частина книги П.Г. Рубіна, яку від початку планувалось видати як додаток до вже виданої. Але значний обсяг матеріалу, список літератури з різних питань про горючі речовини вимагали видання окремої книги, яка надалі стала справжнім довідником із означених питань. Як зазначається в кошторисі ТГКр, витрати на видання другої книги становили 505 крб., а її наклад – 1500 екз. [2, с. 8, 27]. До речі, цю другу книгу П.Г. Рубіна було розіслано всім передплатникам та випущено на продаж. Вказані заходи, а також публікація різноманітних оголошень у цій книзі, стали дуже доречними й дали змогу, як видно з

кошторису, повернути в касу гуртка значну суму витрачених коштів: «IV. Счет по изданию книги проф. П.Г. Рубина: «О горючих материалах» -

Поступило по 1-ое 1913 г. 735 р.

Поступило платы за книги
174 р. 19 коп.

-/- платы за объявления 200 р.

ИТОГО 1 109 р. 19 коп.» [2, с. 26].

Поточна діяльність Товариського гуртка інженерів протягом означеного періоду головним чином проявлялась у звичних щомісячних зборах по суботах, під час яких оприлюднювались та обговорювались доповіді з різних технічних тем: «О запасах каменного угля в России» (П.Г. Рубін), «Обзор движения добычи и расхода каменного угля» (П.О. Хоминський), «Асинхронный двигатель трехфазного тока» (М.О. Іванов) тощо. Крім того Гурток не стояв осторонь визначних громадсько-наукових подій та заходів. Так, в березні 1914 р. в Катеринославі були широко організовані дні пам'яті народного поета Т.Г. Шевченка. Від Товариського гуртка інженерів в цих заходах прийняла участь делегація у складі: П.Г. Рубін – голова ТГКр, С.І. Данилевський – товариш голови, І.М. Труба – делегат від гуртка у складі Комітету з організації святкування. Ними було покладено вінок та зачитано святкову адресу «как певцу высоких гражданских идеалов, как светлой личности, осуществлявшей в жизни безупречное, беззаветное служение этим идеалам, и в то же время как плодотворному деятелю искусства, талантливейшему пионеру русской художественной гравюры...» [2, с. 5].

На цьому етапі діяльності ТГКр вперше започатковано, за ініціативою голови П.Г. Рубіна в засіданні загальних зборів 18.02.1914 р., проведення зборів Гуртка на заводах та під час екскурсій: «Указав на желательность большего разнообразия Собраний Кружка и большей их посещаемости Председатель внес на обсуждение Собрания вопрос об устройстве ближайших очередных Собраний не в обычном месте – Английском Клубе, а на

заводах, как расположенных в Екатеринославе, так и вне его» [2, с. 16].

Перше таке засідання (в квітні 1914 р.) було проведено під час екскурсії на Олександрівський завод Брянського товариства, де оприлюднено доповідь О.М. Горохова «О способах использования доменного газа для силовых установок», а друге – під час екскурсії на Дніпрові пороги у травні поточного року (доповідь В.О. Лівена «О проектах шлюзования Днепра в целях судоходства») т. ін. [2, с. 18-19].

Наприкінці цього періоду в особовому складі Бюро сталися серйозні зміни з причини від'їзду з Катеринослава на нове місце призначення до Самари голови та ініціатора створення Товариського гуртка інженерів Катеринославського району Г.М. Степаненка. З цього приводу 21 грудня 1913 р. було скликано термінові збори, на яких відбулось вітання незмінного голови ТГКр протягом п'яти років. Знову обраний голова П.Г. Рубін від імені гуртка зачитав вітальну адресу Г.М. Степаненку, в якій високо оцінено не лише його вагомий внесок в становлення та розвиток діяльності ТГКр, а й акцентовано увагу на особистісних якостях Георгія Макаровича: «...Вы были поставлены на первое место в тогда нарождавшейся организации, как один из самых ревностных его инициаторов и вдохновителей, проникнутый верой в его жизнеспособность и силу...»

Много хороших идей и скрытых возможностей таится всегда в наших обществах, но не так часто встречаются в них люди активного проявления и общественной работы.

Эти ценные качества Вы проявили в высокой мере. Вы были в истинном смысле душой Кружка.

Не всегда биение пульса жизни Кружка было одинаково ровно, бывали – как и в жизни всех общественных организмов – периоды ослабления и тогда Ваша роль будителя к деятельности и вдохновителя инициативы была особенно ценна...

Обаяние Вашей личности, необыкновенно чуткой к проявлению лучших сторон человеческой души, к вопросам знания, просвещения и прогресса, заставляет ваших товарищей по Клубу особенно почувствовать разлуку с Вами и связанную с нею незаменимую для нас потерю» [2, с. 2-3].

Значення та внесок Г.М. Степаненка в розвиток Товариського гуртка інженерів Катеринославського району складно оцінити, а тим більше переоцінити. За його ініціативою було розпочато цілу низку важливих не лише для гуртка, а й для всієї інженерно-технічної спільноти Катеринославщини, справ. Так, при вечірніх курсах для робітників, що були організовані Катеринославським відділенням Імператорського Російського технічного товариства, Гурток відкрив в 1911 р. професійно-технічну бібліотеку в пам'ять 19 лютого 1861 р., ушанувавши таким чином події, пов'язані з відміною кріпацтва в Російській імперії. На утримання бібліотеки та поповнення її фондів рішенням загальних зборів щорічно виділялась досить значна сума коштів: на придбання книг 15–25 крб., на переплетення 5–11 крб.

Серед нововведень другого періоду діяльності Товариського гуртка інженерів слід відмітити також організацію та проведення повторювальних курсів із сучасних питань науки й техніки. Саме з ініціативи голови гуртка Георгія Макаровича Степаненка було втілено в життя цю ідею, бо він прекрасно розумів завдання інженерів сучасності, значення науки і техніки для розвитку виробництва, а також важливість наукового висвітлення технічних питань для працюючих інженерів, техніків, технологів та ін.

На повторювальних курсах, що розпочали свою діяльність у 1912 р., з великою увагою та інтересом були сприйняті лекції проф. К.І. Котелова про електрони «Атом електричества» (2 заняття), проф. Л.В. Писаржевського «Физическая химия и одна из очередных ее задач» (4 заняття) тощо.

На найближчий час на курсах було заплановано проведення лекцій з

електротехніки, для організації яких обрано комісію на чолі з С.С. Становським. Комісія розробила програму лекцій на 4 заняття, на яких проф. М.О. Іванов зробив би якомога детальніший розбір теми «Електромотори, як двигуни заводських машин».

Третій етап діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району припав на роки Першої світової війни, що мало свій відбиток на всій діяльності гуртка як технічної організації. Перші збори цього періоду носили терміновий характер й були скликані 13 вересня 1914 р. з метою з'ясування наступних питань: 1) хто з членів Гуртка були призвані на війну; 2) матеріальний стан сімей цих членів. До зборів Правління провело попереднє опитування членів гуртка за допомогою спеціальних листівок, що дало змогу довести до відома присутніх інформацію з означених питань: в армію були призвані 10 осіб, а сімей членів гуртка, які б знаходились в скрутному матеріальному становищі не було виявлено. Але такою була ситуація станом на вересень місяць, яка могла змінитись в будь-який момент, тому одноставно було прийнято рішення, завдяки якому Правління мало змогу оперативно приймати будь-яке рішення щодо матеріальної допомоги сім'ям воїнів: «...уполномочить Правление оказывать помощь семьям запасных воинов-членов ТКИ из кассы Клуба... по усмотрению Правления, без обращения к Общему Собранию за специальным разрешением» [4, с. 21].

В цьому ж засіданні Правління поставило питання про участь Гуртка в справі допомоги потерпілим від війни, тому що «долг граждан и обязанность клуба, как культурной организации, призывают его к посильному участию в помощи раненым воинам и оставшимся без кормильцев семьям призванных в армию» [4, с. 20–21]. З цього приводу всім членам гуртка було розіслано спеціальні листівки з відривними передплатними листами. Зібрані кошти

планувалось використати на відкриття від імені ТГІКр лазарету на 5 ліжок, а також на матеріальну допомогу пораненим та сім'ям солдатів. У вересні-жовтні 1914 р. з 200 розісланих листів повернувся 81 на загальну суму щомісячних внесків 221 крб. та одноразових 60 крб. Означеної суми виявився недостатньо для впровадження намічених заходів, тому всі кошти було направлено «...в лазарет Государственной Думы...и в Городское Попечительство о семьях запасных, призванных на войну» [4, с. 22]. Збір коштів не був одноразовою акцією, бо вже на кінець 1915 р., як свідчить фінансовий звіт про діяльність ТГІКр за 1914–1915 рр., на користь жертв війни до каси Гуртка надійшло 2 536 крб., з яких 977 крб. 50 коп. перераховано на рахунок передового загону Державної Думи та 976 крб. 50 коп. внесено на користь сімей запасних воїнів м. Катеринослава [3, с. 8-9], а залишок в сумі 782 крб. внесено на кожний з вище означених рахунків порівну 1 лютого 1916 р. [3, с. 11]. Слід також зазначити, що з 199 членів Товариського гуртка інженерів Катеринославського району залучились до збору коштів на користь жертв війни 99 членів, з яких 91 зробили щомісячні внески від 1 до 10 крб., а 8 осіб зробили одноразові внески в розмірі 5–25 крб. [3, с. 13-16].

В 1914 р. крім поточних справ та засідань члени ТГІКр не стояли осторонь громадського життя міста й приймали активну участь у широкомасштабних заходах, які проводились у м. Катеринославі з приводу 75-річчя видатного російського металурга Д.К. Чернова – засновника металографії. З цього приводу в засіданні загальних зборів 01.11.1914 р. П.Г. Рубін прочитав доповідь «Чернов и Осмонд. По поводу 75-летия Д.К. Чернова», в якій розглянув біографічні факти та ознайомив присутніх з науковими досягненнями й значенням робіт цих учених для металургії.

Також було продовжено проведення загальних зборів на заводах та під час екскурсій, що стали вже традиційними. Так, в грудні поточного року було здійснено екскурсію на трубопрокатний завод був.

Шодуара; в лютому 1915 р. – в приміщенні Управління Катерининської залізниці (на запрошення начальника залізниці, члена ТГІКр К.М. Ваніфатьєва), де інженер М.М. Хлебников оприлюднив доповідь «О мероприятиях для понижения процента больных вагонов на железных дорогах».

Актуальною стала участь Гуртка в роботі Комітетів з постачання армії та секцій, які виникли при Військово-Промисловому та Губернському земському Комітетах.

Товариський гурток інженерів, як технічна організація, не лише теоретично, а й практично намагався зробити свій посильний внесок у вирішення питання технічної оснащеності армії. Неодноразово обговорювалось питання щодо причин відставання нашої вітчизняної промисловості та умов її розвитку в засіданнях 20 і 27 грудня 1914 р., 17 січня та 7 березня 1915 р.. Також в цих засіданнях обговорювались факти залежності нашого ринку від іноземної промисловості, зокрема, в галузі верстатобудування (довідь І.М. Нікітіна «Один из вопросов технического освобождения России в связи с войной»).

В період 1910–1913 рр. у Катеринославі створюється й розпочинає офіційну діяльність Товариство маркшейдерів півдня Росії (Статут затверджено 01.02.1913 р.), до складу якого увійшли й деякі члени ТГІКр. (гірничі інженери П.М. Богословський, М.Ф. Паршин й ін.). Головою ТМІП протягом означеного періоду був професор Гірничого інституту (до 1912 р. Катеринославське вище гірниче училище (КВГУ)) М.П. Леонтовський. Спільність інтересів, близькість громадсько-наукових завдань та цілей сприяли активній співпраці між цими науково-технічними товариствами. Початок такої діяльності було покладено ще на першому етапі діяльності ТГІКр, який співпрацював тоді тільки з Катеринославським відділенням ІРТТ [9, с. 12–127]. На третьому етапі діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району прикладом такої співпраці стало проведення загальних зборів в приміщенні Гірничого інституту 18 квітня

1915 р. «...совместно с Научно-Техническим Обществом при означенном Институте...» [3, с. 6].

На порядку денному цих зборів стояла доповідь проф. П.М. Леонтовського про винайдений ним нівелір-автомат, причому «...перед собранием демонстрировался самый прибор и полученные при его помощи образцы нивелировок» [3, с. 6]. Слід звернути увагу та той факт, що патент на даний прилад за №64843 було отримано 10 лютого 1915 р., а надруковано вперше в 1916 р. на сторінках журналу «Маркшейдерские известия», який видавало Товариство маркшейдерів півдня Росії [10]. Отже, члени Товариського гуртка інженерів Катеринославського району стали одними з перших, хто був ознайомлений з новітнім винаходом проф. П.М. Леонтовського. Цей прилад мав багато переваг перед механічним способом нівелювання поверхонь і, що дуже важливо, значно розширювався спектр його використання. Сам автор, говорячи про можливості нівеліру, наголошував: «5. Нивелировка равно возможна днем или ночью, зимою и летом, в холодную или дурную погоду. 6. Нивелировка эта может быть вполне скрытна...» [10, с. 13]. Але в тривожні воєнні часи найбільш цінними були інші якості нового приладу – використання апарату під час війни: «...аппарат будет весьма полезным в следующих случаях:...

3. Когда во время военных действий нужно быстро ориентироваться в рельефе местности для выбора артиллерийских и пехотных позиций войск. 4. Для секретной съемки рельефа в других государствах...» [10, с. 14]. Саме ці якості нівелір-автомату проф. П.М. Леонтовського були найбільш актуальними на початку війни.

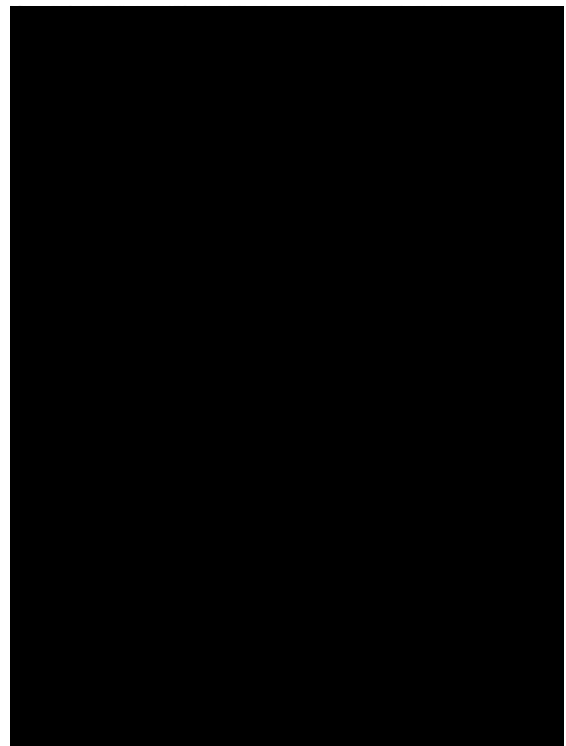
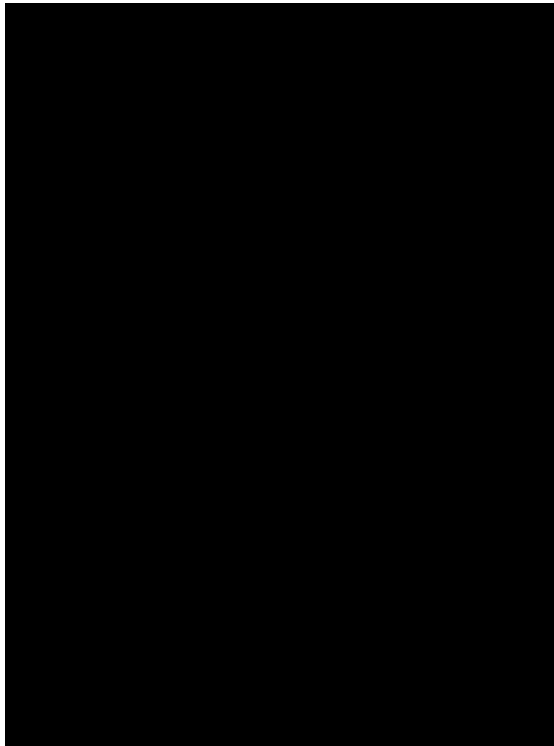
Ще одне питання практичного характеру було вирішено на зборах 12 грудня 1915 р., які відбулися після знайомства з виробництвом на трубопрокатному заводі, де проф. А.П. Виноградов доповів про отриману ним дослідним шляхом булатну структуру сталі, яку виготовлено на цьому ж заводі й продемонстровано присутнім.

У воєнні роки значна кількість науково-технічної інтелігенції залишилась без роботи, а отже і без будь-яких коштів до існування, тому в засіданні 17.01.1915 р. за ініціативою В.П. Глодовського розглядалось питання про створення при ТГІКр довідково-посередницького бюро для допомоги членам Гуртка у працевлаштуванні. Рішенням загальних зборів Володимиру Петровичу було доручено розробку Правил діяльності вказаного відділу. Проект Статуту Довідково-посередницького відділу, в основу якого було покладено правила аналогічного бюро при Московському гуртку техніків, був представлений на розгляд загальних зборів членів гуртка 07.03.1915 р. Після затвердження Статуту Правління ТГІКр призначило головою відділу Івана Миколайовича Нікітіна (товариш голови ТГІКр). Відділ розпочав свою діяльність 4 квітня 1915 р. За структурою Статут складається з двох частин: 1 – Мета й обов'язки Відділу, 2 – Обов'язки членів ТГІКр, «ищущих места и занятия». Як наголошується в першому розділі Статуту «Справочно-посреднический Отдел по приисканию занятий членам Товарищеского Кружка... имеет целью содействовать членам Кружка в приискании мест и занятий соответственно их специальности...» [3, Додаток]. Практично в даному основоположному документі розроблено порядок оформлення взамовідносин між Гуртком та особами, які працевлаштовуються через його посередництво. В процесі наукового пошуку було віднайдено звіти про діяльність Товариського гуртка інженерів Катеринославського району за періоди 1913-1914 рр. та 1914-1915 рр. Останній документ містить додаток, в якому викладено інформацію щодо організації діяльності Довідково-посередницького відділу. Крім того вміщено й зразки бланків (заява та зобов'язання) цього відділу, які, на наш погляд, також представляють окремий інтерес, якщо зважити на те, що заява, зокрема, носила конфіденційний (за Статутом відділу) характер (див. рис. 1-2).

На третьому етапі діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району була ще одна її цікава сторінка, виявлена в процесі роботи з першоджерелами – це розширення видавничої діяльності. Члени ТПКр, як видно з вище викладеного, вважали своїм обов'язком приймати активну участь в будь-яких заходах, пов'язаних з війною: допомога жертвам війни та їх сім'ям, участь у роботі комітетів Губернського земського та

с депутатом А.М. Александровым» [3, с. 23]. Для підтримки даного видання збори одногосно прийняли рішення придбати «2 десятирублевых пая газеты «Оборона», яка почала виходити з 1914 р. Щодо цієї газети в другому томі бібліографічного довідника періодичних дореволюційних видань вміщено наступну інформацію, яку вважаємо за потрібне викласти в повному обсязі:

Військово-промислового, розробка різноманітних технічних питань, а також видання безкоштовної газети.

Як свідчать протоколи засідань Гуртка за 1914-1915 рр. на загальних зборах 13 вересня 1914 р. О.М. Горохов зробив повідомлення щодо видання в Катеринославі щотижневої газети «Оборона», яка безкоштовно розповсюджувалась серед населення, в першу чергу сільського, з метою ознайомлення з ходом військових дій. По закінченні свого виступу він звернувся до присутніх з пропозицією «...притти на помощь этому изданию, возникшему по инициативе и на средства Кружка... во главе

«Оборона. Еженедельная газета. Екатеринослав; с № 61 1915—Пг.

1914—1916.Продолж.

Ред. разновременно: С. С. Анисимов 1914–1916; Л. В. Писаржевский 1915;

Л. Л. Иванов 1915; О. Н. Черноевитова 1915–1916; С. С. Чахотин 1915.

Изд. Т-во «Оборона»; с № 61 С. С. Анисимов.

34 см, 4 с.

1914 № 1 (10-IX)—№ 17 (31-ХП)

1915 № 18 (8-1) - № 68 (27-ХП)

1916 № 69 (3-1)—№ 120 (25-ХП).

Ценз, дело: Г.у.п.д.п, II отд, № 563— 1914. Стр. 503 Т.2» [1, с. 126].

Наведений фрагмент містить декілька цікавих для роздумів фактів: 1) в період 1914–1915 рр. газета «Оборона» видавалась в Катеринославі, де вийшли в світ №№ 1–60, а потім з нез'ясованих поки що причин видавництво перемістилось до Петрограду; 2) видання продовжувало виходити й після революційних подій 1917 рр. [7, с. 127]; 3) редакторами газети в різні періоди були відомі вчені й інженери різних галузей наукового знання: Л.В. Писаржевський і Л.Л. Іванов (Катеринослав), С.С. Анісімов і С.С. Чахотін (Петроград). Останній факт – ще одна, до сьогодні невідома, сторінка з біографій цих особистостей, які поряд з науковою роботою багато часу й сил віддавали громадсько-видавничій діяльності: Лев Володимирович Писаржевський – вітчизняний хімік, з 1914 р. професор Гірничого інституту (1924–1926 рр. – ректор); Леонід Лікаріонович Іванов – відомий вчений-мінералог, дослідник природи Катеринославщини, професор Гірничого інституту; Сергій Степанович Чахотін – російський учений-мікробіолог, в 1914–1918 рр. працював асистентом І.П. Павлова в Інституті фізіології; Сергій Сергійович Анісімов – юрист і письменник, один із засновників видавництва «Задруга» (1918–1922 рр.).

Війна, як бачимо, не зупинила діяльність Товариського гуртка інженерів Катеринославщини, а лише скоригувала її й спрямувала в найбільш необхідний в даний період напрям – участь ТГІКр, як технічної організації, не лише в розробці питань розвитку російської техніки у зв'язку з війною, а також в усіх посильних заходах щодо воєнних подій.

Отже, виходячи з проведеного дослідження та вище викладеного матеріалу, можна зробити наступні висновки:

- дана стаття є першою розвідкою щодо вивчення науково-технічної, громадської та видавничої діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району в період 1911–1916 рр.;

- в роботі проаналізовано основні етапи та напрями діяльності гуртка в зазначений період;

- членами гуртка були представники технічної інтелігенції Катеринославського району, які працювали в Гірничому інституті, в земських і міських установах та різних галузях господарства, багато з яких були одночасно й членами інших науково-технічних товариств: Катеринославського відділення Імператорського Російського технічного, Товариства маркшейдерів півдня Росії, Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище;

- діяльність Гуртка мала різні форми й розвивалась за різними напрямками: читання й обговорення доповідей науково-технічної проблематики, проведення публічних лекцій з актуальних популярних питань, організація та проведення зборів гуртка під час екскурсій на заводи й фабрики тощо;

- на різних етапах існування гуртка змінювались пріоритети у визначенні форм та напрямів діяльності в залежності від суспільно-історичних умов: в воєнний час – це збір коштів на допомогу жертвам війни та їх сім'ям, участь в роботі комітетів Губернського земського та Військово-промислового, розробка різноманітних технічних питань й т. ін.;

- члени Гуртка стали ініціаторами й засновниками цілої низки значних не лише для Катеринославщини заходів: 1) видання книги П.Г. Рубіна в двох томах «О горючих материалах, как источнике тепловой энергии для промышленных целей»; 2) організація та проведення повторювальних курсів для інженерів із сучасних питань науки й техніки; 3) заснування при вечірніх курсах для робітників, що були організовані Катеринославським відділенням Імператорського Російського технічного товариства, професійно-технічної бібліотеки; 4) створення при ТГІКр довідково-посередницького бюро для допомоги членам Гуртка у працевлаштуванні; 5) заснування й видання щотижневої газети «Оборона», яка

безкоштовно розповсюджувалась серед населення.

Список використаних джерел

1. Беляева Л. Н., Зиновьева М. К., Никифоров М. М. Библиография периодических изданий России, 1901–1916/Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина; Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского. –Л.: [ГПБ], 1958–1961.
2. Годовой отчет о деятельности Товарищеского кружка инженеров Екатеринославской губернии за 1913–1914 гг. С приложением. –Екатеринослав, 1914. –33 с.
3. Годовой отчет о деятельности Товарищеского кружка инженеров Екатеринославской губернии за 1914–1915 гг. (с 6.12.1914 по 31.12.1915)–Екатеринослав, 1916. –16 с.
4. Годовой отчет о деятельности Товарищеского кружка инженеров Екатеринославской губернии за 1913–1914 гг. –Екатеринослав, 1914. –8 с.
5. Демченко Т. П. Культурно-просветительная деятельность отделений Русского технического общества на Украине в 1870–1914 годы / Демченко Тамара Павловна. –Киев, 1984. –197 с.
6. Звонкова Г.Л. Історія діяльності Південно-російського товариства технологів/Г.Л. Звонкова//Матеріали 10-ої наукової конференції “Актуальні питання історії науки і техніки”. (м. Київ, 6-8 жовтня 2011 р.)/ Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. –К., 2011. –С. 37–39
7. Ильинский Л.К. Список повременных изданий за 1917 г. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.e-heritage.ru/ras/view/rubrication/browser.html?clear=true&perspective=popup&id=42116512>
8. Кушлакова Н.М. Засновники Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства: діяльність та внесок у розвиток ХВ ІРТТ/ Н.М. Кушлакова// Матеріали 9-ої Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Житомир, 7–9 жовтня 2010 р.)/ Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. –К., 2010. –С. 259–261.
9. Кушлакова Н.М. Товариський гурток інженерів Катеринославського району: створення, відкриття та перші роки діяльності (1908–1910 рр.)/ Н.М. Кушлакова// Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки: Наук. щорічник. – Д.: Національний гірничий університет, 2011. –Вип. 8. –С. 120–129.
10. Леонтовский П.М. Нивеллир-автомат / П.М. Леонтовский//Маркшейдерские известия. –Вип. 9. –Екатеринослав, 1916. –С. 2–14
11. Пилипчук О. О. Історія Київського відділення Російського технічного товариства (1871-1919): дисертація на здобуття наук. ступеня к. і. н. / О. О. Пилипчук. –К, 2006.
12. Рубин Павел Германович [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://gorod.dp.ua/tema/persons/pageid=785/?>
13. Рубин П.Г. Исторический очерк возникновения Екатеринославского высшего горного училища и его деятельность за первое десятилетие (1899-1909)/П.Г. Рубин – Екатеринослав: Екатеринославская типография Губернского земства, 1909. –147 с.
14. Савчук В.С. Екатеринославское отделение Русского технического общества: основные направления и итоги деятельности / В. С. Савчук // Нариси з історії природознавства і техніки. –К.: Наук. думка, 1994. –Вип. 41. –С. 87–101.
15. Савчук В.С. Научные общества и культурная революция на Украине (1917-1931)/В.С. Савчук// ВІЕТ. – 1995. –Вип. 1. –С. 81-91.
16. Савчук В.С. Первые инженерные собрания и общества в Российской империи/В.С. Савчук// Вопросы истории естествознания и техники. –М.: Наука. –1992. –№ 1. –С. 105–111.
17. Савчук В.С. Створення та перші роки діяльності Катеринославського відділення Російського технічного товариства/В.С.Савчук, Н.М. Кушлакова // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Д.: Національний гірничий університет, 2009. –Вип. 6. –С. 130–138
18. Степаненко Георгий Макарович [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.hrono.ru/biograf/bio_s/stepanen_gm.html
19. Товарищеский кружок инженеров Екатеринославского района. –Екатеринослав, 1910. –8 с.
20. Товарищеский кружок инженеров Екатеринославского района. 4 сентября 1910 г. (Краткий очерк деятельности и список членов). –Екатеринослав, 1910. –19 с.
21. Филиппов Н.Г. Научно-технические общества России (1866-1917 гг.)/Н.Г. Филиппов– М., 1976. –132 с.
22. Чорнобай П.О. А.Ф. Родзевич-Білевич – один із представників науково-технічної інтелігенції Катеринослава початку ХХ ст./П.О. Чорнобай// Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Д.: Національний гірничий університет, 2011. –Вип. 6. –С. 109–113.
23. Чорнобай П.О. Катеринославське відділення Російського технічного товариства і діяльність у ньому викладачів Катеринославського вищого гірничого училища/П.О. Чорнобай–Д.: Національний гірничий університет, 2009. –76 с.